

vallástörténet tanúsítja, tévelygésektől sem mentes – az igazi vallásosság és hit forrásaihoz közelebb áll, ahhoz a forráshoz, amely Isten egyetemes önátadása, kinyilatkoztatása révén mindenütt megtalálható [...]. Elsősorban azért, mert nem áll a szellem, a gondolkodás önkényesnek mondható ellenőrzése alatt [...]. A teológiával szembeni előnye nem abban áll, hogy tévelygésektől mentesebb formában örizte meg a kinyilatkoztatást, hanem abban, hogy ez a vallásosság sokkal közvetlenebbül, emberi értelmi reflexióktól mentesen áll újból és újból az őseredeti

kinyilatkoztatás hatáskörében. Előnye az, hogy nem kerül bele a rendszerben gondolkodó, a dolgokat beszűkítő teológia szűrűrendszerébe, hanem elfogulatlanul adja át magát a kegyelem erejének, így a teljesebb emberit fogadja és valósítja meg.” (Karl Rahner: *Bevezető gondolatok a teológia és a népi vallás kapcsolatáról*. In: K. Rahner – Ch. Modehn – M. Göpfert (szerk.): *Népi vallásosság*. OMC Kiadó, Bécs, 1987. 15–16.).

Iancu Laura

Testről és lélekről – árnyaltan

Éva Pócs (ed.): *Body, Soul, Spirits and Supernatural Communication*.
Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2019. 503 old.

A Pócs Éva által szerkesztett *Body, Soul, Spirits and Supernatural Communication* c. kötet 2019-ben jelent meg a Cambridge Scholars Publishing gondozásában. A kötet a Kelet–Nyugat Vallásetnológiai Kutatócsoport, illetve az International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) folklórkutató szervezet Belief Narrative munkacsoportja szervezésében megvalósult 2014-es konferencia előadásából közöl válogatást. A kötetben megjelenő tanulmányok nagy hányada az azonos című 2015-ös *Test, lélek, szellemek és természetfeletti kommunikáció. Vallásetnológiai fogalmak tudományos közeli megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről VIII.* (szerk. Pócs Éva, Balassi Kiadó, Budapest) kiadványban jelent meg magyar nyelven. A magyar nyelvű konferenciakötet négyes tagolását megtartja ez a kiadvány is, azonban a tanulmányok szelekcióján estek át, és sorrendjük is némileg felcserélődött.

Jelen kötet a 2015-öshöz képest két további tanulmányt is tartalmaz, amelyeknek egy-egy változata magyar nyelven már korábban megjelent valamilyen kiadványban: Pócs Éva *Átmeneti rítusok a halál után* c. tanulmánya (Landgraf

Ildikó – Nagy Zoltán [szerk.]: *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest, 2012. 763–792.) itt *Rites of Passage after Death* címmel Vincze Kata Zsófia *Test és Tóra: a férfitest és a férfiszellem vágya* (Néprajzi Látóhatár XXI. évf. 3. sz. 2012. 73–82.) a konferencia és a kötet tematikájához igazítva valamelyest átdolgozva, *Body and Soul in Judaism: The Lust of the Body and the Lust of the Mind* címmel jelenik meg az angol kiadványban.

A kötet alapjául szolgáló konferencia nemzetköziségéből fakad, hogy némely szövegek eredetije a későbbi angol kötetben jelenik meg, a fordítás pedig a magyar kötetben, a magyar szerzők esetében pedig fordítva. A nyelvi közvettség, áttételesség különben helyenként kifejezetten emeli a szövegek értékét a reflexivitás fokozódása révén, különösen a nyelvészeti kérdéseket (is) érintő szövegek esetében: angolul olvasni magyar kifejezéseink jelentéséről erősíti az étikus nézőpontot.

Gondos Emőke (1997) – magiszteri hallgató, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, emoke1216g@yahoo.com

A kötetben 26 tanulmányt olvashatunk, amelyek terjedelmüket tekintve viszonylag rövidek, inkább bevezető, problematizáló jellegűek, és rajtuk keresztül témák, megközelítések és terek széles spektrumába nyerünk betekintést: az ókori görögöktől kezdve a középkori Európán és a 20. század szibériai népcsoportjain át a 21. század magyarországi ököfalvakig és kortárs litván hiedelemvilágig.

A kötet – szerkesztőjének intenciója szerint – az európai népek testtel és lélekkel kapcsolatos képzeiteiről kíván árnyaltabb képet festeni: tudatosítja, hogy a még oly önreflexív antropológia is erősen a kereszténység világnézetének befolyása alatt áll, és ebből kifolyólag hajlamos dualista nézőpontból kiindulva értelmezni a különböző kultúrák lélek- és testfelfogását. Ennek az etnocentrikus nézőpontnak a meghaladásán dolgoznak az összegyűjtött tanulmányok: kereszténység előtti, azzal párhuzamosan élő, attól független és arra hatással levő hiedelmeket, hiedelemrendszereket, univerzális képzeteket és egyedi felfogásokat vizsgálják. A kötet több tanulmánya is kitér a kereszténység vagy valamilyen más uralkodó kultúra, például az orosz nyelv és kultúrkör terjedésének más kultúrákra gyakorolt hatásaira, a kulturális interferenciák folyamataira és következményeire, valamint arra is felhívja a figyelmet, hogy még egy adott valláson (pl. kereszténység, Krisna-tudat) belül sem homogének az elvont fogalmakról alkotott képzetek: állandóság és változás dialektikájára fekteti a hangsúlyt. Földrajzi metaforákkal élve az előszóban a szerkesztő kulturális különbségek és hasonlóságok feltérképezését, illetve fehér foltok eltörlését tűzi ki célul, „metodológiai, időbeli és földrajzi megköttések nélkül”. Valóban egy módszertanilag és tematikailag színes gyűjtemény áll így össze, amely azonban egyáltalán nem mentes a belső párbeszédtől, az előre- és visszautalásoktól, a párhuzamoktól és ellentétektől. A szövegek több ponton való egymáshoz kötődését az is jelzi, hogy néhány tanulmány a magyar kiadáshoz képest helyet változtatott, rekontextualizálódott a kötet egészén belül, azonban a témák egymást váltó gördülékenysége megőrződött.

A kötet önnön koncepciójának megalapozásaként a test és a lélek fogalmak problematizálásával indul. Voigt Vilmos nyelvészeti megközelítéssel operáló tanulmánya (*On Hungarian Lélek "Spirit, Soul" and the Finno-Ugric "Soul" or "Breath" or Simply "Steam"*) nyitja a sort: bár nem a legkönnyebben befogadható olvasmány, mégis a téma izgalmasságával, a lélek-lélegzet-gőz fogalmak lehetséges kapcsolódási pontjainak feltérképezésével megadja a kötet játékos, kulturálisan színes és az evidenciákat feszegető/meghaladó tendenciáinak alaphangját. A nyelvészeti kiindulás azért is szerencsés választás, mert mintegy helyettesíti a tudományos művek első oldalaitól elvárt fogalomtisztázó köröket: épp arra világít rá, hogy milyen lehetőségei vannak a jelentéshatárok megkérdőjelezésének, miket lehet feltételezni adott képzetek egymásra hatásáról, gyakorlatok és hiedelmek kapcsolatáról, szóhasználat és mentalitás közötti összefüggésekről, közben pedig végig reflexív marad és rávilágít saját elemzésének kérdéses pontjaira. Ugyanakkor tematikus szinten előjelez egy olyan inter(kon)textuális hivatkozásrendszert, amely a későbbiekben jellemezni fogja a kötet egészét: lélek, (lelkek), lélegzet, test, árnyék, transz, élet, halál, kommunikáció kérdései mind felvetülnek már az első oldalakon. Az etimológiai-szemiotikai vizsgálat módszerét kitérítve és a kultúra egészére vetítve elmondhatjuk, hogy a történeti és területi változások, a konnotációk és denotációk, a pragmatika és a szemantika mind olyan megközelítésmódok, amelyek a kultúra kutatásában hasznosak lehetnek: különösen annyira elvont képzetek kutatásában, mint a lélek vagy a halál utáni élet. De már ebben a tanulmányban előrevetítődik a rítus és a mítosz kapcsolatának problematizálása is, a materialitás és az absztrakció viszonyának értelmezési lehetőségei, egyes hiedelemszövegek pragmatikájának és funkcióinak kérdései.

Az elvont képzetek megközelítésének lehetőségeit bontja tovább Dyekiss Virág tanulmánya (*Eyes, Hair and Singing: Soul Concepts in the Belief System of Siberian Nganasans*), amely az emberi testrészek képének metonimikus jellegét, a pars pro

toto elvét járja körül a szibériai nganaszan népcsoport lélekfelfogásának bemutatásával. A materialitás és a lélek elvont tartománya közötti hidat keresi Daiva Vaitkevičienė *The Shadow: A Soul Outside the Body* című írása is, az árnyék köztes, kettős médiumának révén. Tanulmányában (*“The Body Has No Soul, the Soul Has a Body”*: *The Concept of Soul and Nature in the Hungarian Krishna Valley ecovillage*) Farkas Judit a lélekkel bírás kérdését fordítja ki az arra való rávilágítással, hogy a transzcendensben hívő ember számára a lélek az elsődleges, így az rendelkezik a testtel, nem fordítva. Krisna-hívők körében végzett kutatása arra a kérdésre is kiterjed, hogy egy adott lélekkonceptióban való hit milyen hatással lehet az egyének mindennapi tevékenységeire, a környezethez való viszonyulásra. Vincze Kata Zsófia már említett tanulmánya szintén új megvilágításba helyezi a lélek és a test feltételezett dichotómiáját – a judaizmus tanításaiban mutat rá a kettőnek tulajdonított, elmentéses irányú vágyak egymás mellet való megfűrésére: a keresztény felfogással szemben a zsidó tanítások ugyanis nem helyezik a szellem vágyainak kielégülését a test vágyainak kielégülése felé. Willem de Blécourt (*Relics of the Second Body? The Spirit Double in Dutch Witchcraft Legends*) és Francesca Matteoni (*Familiar Spirits: Blood, Soul and the Animal Form in Early Modern England*) a boszorkányokkal, a hozzájuk kapcsolódó lélek-képzetekkel, pontosabban azok deviánsnak ítélt jellegével foglalkozik a *spirit double*, vagyis a szellemhasonmások, valamint a *familiar spirits*, a segítőszellemek képzetének ismertetése révén. A boszorkányok lelkének átváltozásra, testcserére való képessége vezeti át a kötet gondolatmenetét a lélek egyéb mozgásainak feltárására: a halott lelkek viselkedésére vonatkozó képzetek ismertetésére. A halál már azért is centrális szerepet játszik a kötet több tanulmányában, átívelve a teljes struktúrát, mivel ez az az életesemény, amely elkerülhetetlenül tematizálja a lélek jelenlétét (vagy hiányát). A halálra és a halál utáni életre vonatkozó hiedelmek így a lélekképzetek fontos részét képezik, ahogyan a halálhoz kötődő rítusok a lélekről való beszélés

egyik elsődleges kontextusát és alkalmát is jelentik, amint ez Suzana Marjanić tanulmányában (*Croatian Folklore Notions of the Post-Mortal and Cataleptic Soul*) is evidenciálódik. Tatiana Minniyakhmetova tanulmánya (*Souls and Body of the Living and the Dead*) pedig rámutat, hogy a két lélekben való hit azért is kiemelendő, általánosan elterjedt jelenség, mivel implikálja a halál folyamatként való felfogását.

A léleknek, ahogyan ezt a kötet több tanulmányából is megtudjuk, lehetnek különböző típusai, a típusoknak sajátos megnevezése, mérete, formája, funkciója, a lelkek megtalálhatóak lehetnek a test egy bizonyos pontján, és sajátos rítusok kapcsolódhatnak hozzájuk. A deviáns, státus nélküli emberek és lények lelkéről (lelkeiről) való értekezés Pócs Éva fent említett tanulmányának esetében azért is nyer különös relevanciát, mert ezeken a problematikus viszonyokon keresztül derül ki, hogy mi a „normális”: hogyan kötődik a test a lélekhez, az élet a halálhoz, az egyén a közösséghez. A temetkezés mint átmeneti rítus jelentőségét Tóth Anna Judit szövege (*Vengeful Demons in Ancient Greek Religion*) is illusztrálja. Kaarina Koski (*Churchyard Beings as Representatives of the Body, Soul and Death: Belief Tradition from Early Twentieth-Century Lutheran Finland*) a temetők egy másik aspektusát emeli ki: tanulmányában mint túlvilági szellemek lakóhelye jelenik meg. Az egyén halálának közösségi megélése, feldolgozása, értelmezése a gyászjelentők médiumában ölt testet, ezt Keszeg Vilmos tanulmánya (*Stereotypes of Death in Mourning Cards: Assurances of Eternal Rest, Eternal Light and Eternal Remembrance*) részletezi.

A lélek határainak felrajzolására egy másik megközelítési lehetőség a harmadik részben szemléltetett, a különböző természetfeletti lények lelkének kérdésköre. Julian Goodare (*Seely Wights, Fairies and Nature Spirits in Scotland*) és Lizanne Henderson (*Fairies, Angels and the Land of the Dead: Robert Kirk’s Lychnobiuous People*) tündérekről, Sandis Laime (*Some Notes on the Possible Origins of the Livonian Werewolves*) farkasemberekről, Annemarie Sorescu-Marinković

(*Between Collective and Personal Mythology: Oral Narratives about Moroi with the Vlachs of North-Eastern Serbia*) és Maria Tausiet (*Spectral Mothers: Vampyr [Carl Theodor Dreyer, 1931] and its Literary Forebears*) pedig vámpirokról értekeznek. Ennek a résznek elsődleges érdeme, hogy árnyaltabb képet fest ezekről, a napjaink populáris kultúrájában oly népszerűvé vált lényekről. A jól ismert hiedelemlények megnevezései mögötti rétegzett, változatos képzeteket bemutatva ugyanakkor ezen tanulmányok rámutatnak az „élő” és „halott” kategóriák közötti átjárásokra, anomáliákra a népi hiedelmek világnézetében.

A negyedik, záró rész mintegy reflektálva a korábban felvázolt jelenségekre, az ismertetett lények képzetköreire, arról értekezik, hogy milyen módokon lehet kapcsolatot teremteni a szellemvilággal. A rítusokra, gyakorlatokra fókuszáló szövegek közül Mirjam Mencej (*Circular Movement in ASC, Legends and Magical Practices*) tanulmánya a körkörös mozgás szerepéről szól a transzba kerülés folyamatában, Christa Agnes Tuczay (*The Wandering Soul: Medieval Soul Excursions*) a lélekutazások középkori német példáit sorakoztatja fel, Gordana Galić-Kakkonen (*Ramón de Perellós' Wordly and Otherwordly "Journey to Saint Patrick's Purgatory"*) pedig – szintén a középkornál maradván – az európai látomásirodalom egy kiemelkedő alakjának, Ramón de Perellósnak az írásait ismerteti. Alejandra Guzmán Almagro (*How to Get Rid of a Ghost? Classical Influences in Western Exorcism through Literary Examples*) és Ilaria Micheli (*Soul Loss and Spirit Possession among the Gun of Benin and the Kulango of the Ivory Coast*) az idegen szellemlénytől való megszállottság két különböző, időben és térben egymástól távoli felfogását és értelmezését mutatja be. Előbbi az ókori görög–római kultúrában, utóbbi a benini gun és az elefántcsontparti kulango népcsoportoknál. A lelkek és az anyagi világ interakcióinak további lehetséges formái elevenednek meg Tatár Sarolta tanulmányában (*The Interaction of Dead Spirits and the Material World in Buryat Folk Religion*), amely Minniyakhmetova, Dyekiss és Mencej szövegeihez hasonlóan szintén

egy orosz hatásra átalakulóban levő kultúra, a burját népcsoport hiedelmeivel foglalkozik. Ezt követően Tánzos Vilmos elemzését (*Religious World View of a Moldavian Csángó Man*) olvashatjuk egy moldvai csángó férfi vallásos világmépének regisztereiről, a transzcendenssel való kapcsolatteremtés mindennapos gyakorlatairól. A záró tanulmányban (*Spiritualism, Telepathy and the Budapest School of Psychoanalysis*) pedig egy pszichiátriai kitekintésben Gyimesi Júlia a budapesti pszichoanalitikus iskola spiritizmusozó fűződő viszonyait ismerteti.

A kötet természetesen nem törekszik a teljességre: lehetetlen is lenne. A test és lélek, élet és halál, ember és szellemvilág keretek kikapadhatatlan forrását képezik a tudományos érdeklődésnek, az újabb és újabb kérdéseknek. Az ismertetett tanulmányok azonban színesen és inspirálóan példázzák a vizsgált képzetkörök horizontjait.

Bár a fülszöveg azt ígéri, hogy a könyv – általános bevezető jellegéből adódóan – a laikusokat is magával ragadhatja, azért nehéz megküzdeni a pontos adatolásokkal teletűzdelt, számokkal és nevekkal terhelt – persze mindezek által emelt tudományos értékkel bíró – szövegekkel. A szövegközi hivatkozások sem könnyítik meg az avatatlan szemnek az olvasást. Azonban ha igyekszik az általános emberi kíváncsiságtól fűtött olvasó túltenni magát a tudományos szöveg olvasási nehézségein, valóban élvezetes, lenyűgöző és marandó élményben részesül. Az emberi gondolkodás és képzelet ezen radikális, ugyanakkor centrális képeiről olvasva nem tehet mást az ember, mint felfedezi eredendő rokonságát a világ oly más tájain, oly más körülmények között élő embertársaival, ugyanakkor rácsodálkozik a kultúrák változatosságára, összetettségére, esztétikumára. Ezt a kötetet a szaktudomány képviselői sem csak akkor veszik szívesen kézbe, ha egy konkrét képzetkört kutatva adatokat keresnek – a jó szerkesztés következtében a tanulmányokat egymás után olvasni gördülékeny, élvezetes, az asszociációs készséget és a fantáziát szabadjára engedő olvasmányélmény.

Gondos Emőke